

Refleksija o treh esejih

©Predrag Novaković

Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete, Univerza v Ljubljani

Neposreden povod za tekst so trije kratki eseji, ki so zmagali na razpisu "What future for studying the past? Essay competition on archaeology in 21st century" in so bili objavljeni v zadnji številki nizozemske revije *Archaeological Dialogues*.¹ Pomemben pogoj sodelovanja na razpisu je bila starost; avtorji so morali biti mlajši od štirideset let, s čimer je uredništvo želelo pritegniti generacijo, ki bo v prvih desetletjih 21. stoletja vodila arheologijo, ki pa danes zaseda pretežno nižje ali srednje položaje v kadrovske hierarhiji arheoloških ustanov. Ob tem se spomnimo znane misli, da so dosežki ene generacije problem naslednje generacije.

Že v najavi razpisa, in tudi kasneje v komentarjih rezultatom, nas uredništvo *Archaeological Dialogues* spomni na podobno pobudo revije *Antiquity* izpred dobrih štirideset let, kjer sta prvo mesto osvojila eseja Glyna Isaacs in Evzena Neustupnjaja. Očitno so se *Archaeological Dialogues* v določeni meri zgledovali po tem znamenitem razpisu, ki je vzpodbudil niz teoretskih premislekov o spoznavnih možnostih arheologije, in tudi bralci *Archaeological Dialogues* smo pričakovali, da bodo zmagovalni eseji obravnavali številne še nerešene epistemološke probleme arheologije. Toda ravno v tem so naša pričakovanja mogoče najbolj zgrešila, kajti vsem trem izbranim esejem je skupno predvsem razmišljanje o arheologiji kot praksi in družbeni dejavnosti. To razumemo kot pomenljiv premik naprej v arheološkem diskurzu in nenazadnje tudi kot pokazatelj uspeha postmoderne diskurza v arheologiji, ki arheološko prakso in njen družbeni odmev označuje kot točko, na kateri arheologija lahko obstane ali pade v sodobni zahodni družbi.

Glede na zahtevo, da morajo biti eseji napisani v angleškem jeziku², smo prav tako pričakovali, da bodo zaradi tega pogoja in tudi zaradi daljše tradicije teoretskega

pisanja v angleškem jezikovnem krogu imeli prednost angleško pišoči avtorji. In tudi tu so naša pričakovanja udarila mimo, saj le eden od avtorjev prihaja iz angleško govoreče dežele (Nick Shepherd iz Južnoafriške republike), medtem ko sta Reuben Grima in Nicola Lanieri iz Malte oziroma iz Italije.

Že to, od kod prihajajo zmagovalni avtorji, pokaže še eno prav tako pomembno potezo, ki jo je razkril razpis *Archaeological Dialogues*. Nihče od avtorjev ne prihaja z inštitucije, kjer bi obstajala razvita in dolgotrajna teoretska produkcija. Za vse tri bi lahko rekli, da prihajajo z obramba arheološkega teoretskega zemljevida – Nick Shepherd iz Centra za afriške študije Univerze v Capetownu, Reuben Grima iz Nacionalnega muzeja za arheologijo iz La Valette, Nicola Lanieri pa z Inštituta za orientalne študije Univerze v Neaplju. Resda vsi trije intenzivno sodelujejo z angleškimi in britanskimi univerzitetnimi centri, vendar to v ničemer ne zmanjša dejstva, da gre za zelo izvirna dela, ki veliko dolgujejo prav temu, da prihajajo z 'obrobja' in prinašajo svežino, ki je marsikje v razvitih centrih teoretskega diskurza že močno usahnila. Teh nekaj začetnih komentarjev smo zapisali prav zato, ker dobro odražajo razsežnosti globalizacije in spremembe na zemljevidih svetovne arheologije. Pri tem lahko tudi vidimo, kako premišljena uredniška politika *Archaeological Dialogues* dejansko promovira "a truly international debate".

Trije zmagovalni eseji se resda vsak na svoj način spopadajo z izzivom arheologije v 21. stoletju, toda družijo jih kar nekaj potez. Predvsem dve sta najbolj očitni: razmišljanje o arheologiji kot o družbeni praksi in implicitna kritika moderne, in sicer ne s stališča arheološke teorije oziroma epistemologije, temveč prav s stališča prakse v novih pogojih sveta. Shepherdovo zahtevo po potrebi nove postkolonialne arheologije bi bilo zgrešeno razumeti samo v kontekstu poapartheidske Južnoafriške republike oz. Afrike nasploh. Kolonializem, na katerega avtor opominja, ni samo tisti najbolj očiten politični in ekonomski kolonializem, skozi katerega je šel ta del sveta, temveč kolonializem, ki se je zasedel tudi v arheoloških inštitucijah in praksah na robu zemljevidov arheološkega sveta. Prevladujoči diskurzi v mednarodni arheologiji, ki so bili neprestano vsiljevani obrobju, so takšno kolonialno strukturo in odvisnost od centrov še dodatno utrjevali.

Shepherd ne odpira samo vprašanja relevantnosti prevladujočega arheološkega diskurza za obrobne regije, kot je npr. Južna Afrika, temveč splošne relevantnosti za kulturo, ki poznajo in izkušajo drugačno soočanje s preteklostjo, kot je arheologija. Arheologija je proizvod moderne

¹Nick Shepherd: Heading south, looking north. Why we need a postcolonial archaeology? *Archaeological Dialogues* 9.2, 2002, 74-82. Reuben Grima: Archaeology as encounter. *Archaeological Dialogues* 9.2, 2002, 83-89. Nicola Lanieri: Crossing boundaries. Some thoughts about communication in archaeology. *Archaeological Dialogues* 9.2, 2002, 90-97.

²Čeprav v pravilih razpisa ni bilo nikjer eksplicitno navedeno, da morajo biti eseji napisani v angleškem jeziku, se je to implicitno predpostavljalo že zaradi angleščine, v kateri objavljajo *Archaeological Dialogues*. K problemu "lingvizma" in moči, ki jo omogoča tekoča uporaba angleščine v mednarodni arheološki znanosti, se je uredništvo revije vrnilo v uvodniku številke, v kateri so bili objavljeni izbrani eseji. Uredništvo sicer priznava vpliv "lingvizma" in se zaveda prednosti, ki jo ima nekdo, ki mu je angleščina materin jezik, zato je naročilo ocenjevalcem, da kot merilo "dobrega jezika" upoštevajo predvsem jasnost izražanja ne pa "tekočo angleščino" (Editorial, *Archaeological Dialogues* 9.2, 2002, 72).

oziroma sodobne zahodne civilizacije in njeni koncepti in prakse so globoko zasidrani v strukturi kapitalističnih in poznokapitalističnih družb. Avtorjeva kritika in opozorilo leti predvsem na arheologijo kot proizvodnjo znanja, ki nastaja v specifičnem družbeno-kulturnem kontekstu in se jo od tod prenaša v druge, marsikdaj popolnoma neustrezne kontekste. Način, kako se številne tradicionalne domorodne kulture v Afriki soočajo s preteklostjo oziroma jo vključujejo v sedanost, enostavno ni arheološki.

Politični kolonializem je sicer bil v glavnem odpravljen, toda struktura produkcije znanja, družbena moč, ki iz nje izvira, ter učinki, ki jih proizvaja, so še vedno ohranili številne elemente kolonialnih odnosov. Obstoj arheoloških metropol in satelitskih svetov oziroma periferije je pravzaprav možen samo pod pogojem, da se sprejme, da obstaja nekaj takega, kot je splošno sprejet znanstveni diskurz, kar pa v konkretni praksi reproducira stara (kolonialna in post-kolonialna) razmerja moči. Podoba "severnih" arheologov, ki v terenskih vetrovkah in z Land Roverji križarijo po eksotičnih krajih ter s "podarjanjem" prenosnih računalnikov in letalskih vozovnic za udeležbo na mednarodnih kongresih kupujejo domače arheologe, dostop do atraktivnih najdišč in poceni strokovno delovno silo, je po Shepherdu samo nova različica nekdanjih belih trgovcev s steklenimi biseri.

Za Shepherdja je edini izhod iz take situacije nova postkolonialna arheologija; taka, ki se bo ponovno vključila v družbo, znotraj katere se arheologija dogaja, ne pa da se iz nje umika v templje znanosti. Arheologija se mora vrniti nazaj k ljudem, vendar ne v populističnem smislu, temveč z inteligentno diskusijo o relevantnosti arheologije v specifičnih kulturnih kontekstih (Shepherd 2002, 80). Nova arheologija mora zato postati veliko bolj regionalna in večstranska, prevladujoča smer komunikacije pa ne sme biti center-periferija. Posebej je treba premisliti arheologijo kot produkcijo znanja: kdo proizvaja znanje, komu je namenjeno, kdo produkcijo financira in nenazadnje, kaj so žrtve takšne produkcije?

Reuben Grima v svojem esejju *Arheologija kot srečanje (Archaeology as encounter)* izpostavlja dve glavni značilnosti sprememb v arheologiji v zadnjih dveh desetletjih: vse večje zanimanje za subjektivne izkušnje in zaznavanje življenja v preteklosti ter povečano prizadevanje narediti arheologijo bolj dostopno in pomenljivo širši javnosti. Zlasti kar se tiče slednjega, je arheologija postala vse preveč ekskluzivna in zakopana na akademiji, v muzejih in drugih visokih inštitucijah, ki reproducirajo diskurz in moč elite, zaradi česar so se na nižjih oziroma robnih

družbenih ravneh pojavljale arheologije, ki so zanikale ali ignorirale dosežke etablirane znanosti. Te drugačne arheologije so največkrat oblikovali mediji po svojih potrebah in za svoje cilje ter za različne družbene in interesne skupine. Po Grimi je nastopil čas in možnost, da se povečano zanimanje za emske, izkustvene in perceptivne vidike preteklosti ter vse večje prizadevanje za relevantnost arheologije za različne javnosti integrirata, kajti strogo znanstvena arheologija ponuja enostavno preozko perspektivo v sodobnem življenju v pogojih globalizacije.

Ljudje potrebujejo tako preteklost, ki bo dajala smisel njihovemu življenju danes (Grima 2002, 86). Grima vidi izhod v novi praksi arheologije, ki ne izhaja iz ene same velike (meta)pripovedi o preteklosti, temveč gradi na različnih pripovedih in izkušnjah, ki lahko osmislijo različne vsebine različnim skupinam in identitetam. To nujno pomeni, da mora etablirana arheologija dopustiti, da se interesi različnih javnosti upoštevajo v načrtovanju raziskav in prezentacij. To zahtevo se lahko razume tudi kot grožnjo akademski svobodi, toda Grima opozarja, da akademski svobodi v sodobnem svetu bolj grozi, da se bo zmanjšala zaradi nerelevantnosti, kot pa zaradi kakršne koli ideološke opresije, če sama ne upošteva družbenega konteksta, ki akademsko svobodo omogoča. Arheologija si je resda neprestano prizadevala večati svojo akademsko in znanstveno svobodo, toda to je bila velikokrat svoboda predvsem za družbene elite, ki so vodile in organizirale arheologijo po svojih interesih in potrebah. Zato so številni ljudje po svetu videli v arheologiji velikokrat samo eno od mnogih gosposkih ali kolonialnih dejavnosti, kot "uglajeno" ropanje in odnašanje domače kulturne dediščine in kot vsiljevanje tujih norm pri razumevanju in izkušanju preteklosti. Nenazadnje so takšno podobo arheologije velikokrat utrjevali tudi množični mediji in še zlasti mediji v industriji zabave.

Arheologija je sicer veliko vlagala v svojo podobo servisa javnosti, vendar je hkrati tudi sama velikokrat določala javnost, ki ji je arheologija namenjena. Druge javnosti, ki jih družbene elite niso mogle ali niso želele pritegniti v arheologijo, so bile najmanj ignorirane, če že ne oškodovane za svojo preteklost in kulturno dediščino.³ Zato se mora, tako Grima, arheologija spopasti z novo nalogo in vlogo –

³Ob tem nam pride na misel zelo dober primer razstave "The Peopling of London", ki je bila postavljena v Londonskem mestnem muzeju leta 1993 (Merriman Nick, 1993, *The Peopling of London: fifteen thousand years of settlement from overseas*, Museum of London). Neposredni povod za razstavo je bilo spoznanje, da se etnična in kulturna pestrost prebivalcev Londona sploh ne odraža v strukturi obiskovalcev muzeja. Razlog za nezanimanje za razstavo muzeja pa je bil predvsem v podobi preteklosti, ki jo je muzej ponujal sedanjim obiskovalcem. To je bila pre-

postati mora medij čim bolj pristnega in originalnega stika s preteklostjo in tujim.

Na podoben način preišča vlogo arheologije tudi Nicola Laneri. Njegov esej je vzpodbudila dejavnost privatnega inštituta za biblijsko arheologijo, katerega program je predstaviti *resnico* Svetega pisma. Ta inštitut je sicer eden od mnogih podobnih "one-issue" organizacij ljubiteljskih arheologov in zgodovinarjev, ki so iz različnih razlogov nezadovoljni z rezultati dosedanjih arheoloških raziskav in si prizadevajo razkriti pravo *resnico* o preteklosti. V konkretnem primeru Bible Archaeological Search and Exploration Institute, ki ga vodi Bob Cornuke, upokojeni pripadnik specialnih enot policije (prav tako poblaščen iskalke in nadzornice resnice) je to "prava *resnica*" o gori Sinaj, ki naj bi se nahajala na Arabskem polotoku in ne v Egiptu. Cornuke nagovarja zelo jasno ciljno občinstvo – belo, močno patriotsko, židovsko-krščansko Ameriko srednjega razreda (Laneri 2002, 91) in ima pri tem precej uspeha.

Enako kot Grima tudi Laneri opozarja, da akademska arheologija tvega izločitev iz družbe, če se sama ne skuša vanjo aktivno vključiti in jo transformirati. Z Lanerijevimi besedami povedano, bodočnost arheologije je v njeni sposobnosti komunikacije, kajti samo na tem področju lahko tekmuje s številnimi razlagalci in prinašalci "resnic". Slednji, prav zato ker niso zavezani pravilom tradicionalne akademske komunikacije in diskurza ter tekstu kot glavnemu mediju komunikacije v sodobni znanosti, znajo biti veliko bolj prodorni in prepričljivi, saj velikokrat izrabljajo medije, ki veliko bolj učinkujejo od teksta. Po Laneriju akademski arheologiji ne grozi izločitev iz družbe samo zaradi vse manjše relevantnosti njenega diskurza, temveč tudi zaradi tega, ker ni znala oblikovati novih oblik komunikacije in novega 'umetniškega' jezika sporočanja. Nova komunikacija s preteklostjo mora postati dinamičen projekt, ki združuje znanstvene in fiktivne vsebine, ki deluje večdimenzionalno in združuje izkušnje in sporočila ustvarjalcev (arheologov, umetnikov...) in publike. Z drugimi besedami, pozni kapitalizem je ustvaril takšne družbene pogoje, ki zahtevajo arheologijo kot iskano blago oziroma potrošniško dobrino ali pa bo ta po-

teklost "angleškega" Londona in "angleške" kulture, s katero se niso mogli identificirati številni prebivalci mesta irskega, nemškega, židovskega, pakistanskega, indijskega, poljskega itn. porekla, ki so v mestu živeli več generacij in so svojo zgodovinsko identiteto črpali iz drugačnih izkušenj življenja v mestu. Razstava "The Peopling of London", ki je prikazala London skozi perspektivo svetovnega mesta od poznega pleistocena dalje, je zelo hitro uspela "popraviti" etnično in kulturno strukturo obiskovalcev.

stala nerelevantna in ekonomsko ter družbeno marginalizirana.

V še slabšem položaju pa je arheologija, ko gre za proizvodnjo njene javne in medijske podobe; tu je že zdavnaj izgubila možnost samostojnega oblikovanja svoje podobe. Veliko bolj vplivni so množični mediji in industrija zabave, kjer so nastali liki, kot sta Indiana Jones in Lara Croft, ki ponujajo veliko bolj privlačen nadomestek stare stereotipizirane podobe akademskega arheologa, priletnega in omikanega gospoda s sivo brado, ki s svojim briljantnim umom in izjemno enciklopedično načitanostjo komunicira z nemimi predmeti preteklosti in odklepa skrivnosti, neznane običajnim ljudem. Indiana Jones in Lara Croft sporočata drugačne vrednote v arheologiji – brežibnost in seksualnost atletskega telesa, obvladovanje bojnih veščin, prednost akcije pred kontemplacijo in refleksijo, intuicije pred sistematičnim znanjem – in zelo neposredno sporočata filozofijo neoliberalnega kapitalizma z ameriškim obrazom; "*man (woman) makes himself*" v novi obliki. Lanerijevo sporočilo je zelo jasno: akademska arheologija ne sme več ignorirati drugačnih arheologij in mora z njimi tekmovati z vsemi možnimi sredstvi; v nasprotnem primeru se ji lahko zgodi, da postane ujeta v lastne okvirje, iz katerih ne more več razpoznavati realnega sveta. Zato arheološka komunikacija ne sme biti omejena samo na besedilo, temveč mora prevzemati vse več oblik performansa, teatra in številnih oblik multimedijske komunikacije.

Samo na prvi pogled se zdijo teme, o katerih razmišljajo nagradjeni esejisti, nekoliko tuje arheološki realnosti pri nas, toda zato nič manj relevantne. Slovenska arheologija pozna kolonialno izkušnjo roba, ki so jo izkoriščale elite iz metropole, prav tako pozna različne arheološke "resnice" in interese, ki nasprotujejo sprejetim arheološkim razlagam, in prav tako se vse bolj sooča z realnostjo neoliberalnega kapitalizma in globalizacije, ki posegata v konceptno, infrastrukturno in družbeno dejavnost vede. Pravzaprav je presenetljivo, da je ob osamosvojitvi Slovenije, uvedbi demokratične družbene ureditve in novih mednarodnih okvirov, v katere se politično in kulturno postavlja sodobna Slovenija, slovenska arheologija ostala praktično brez besed, za razliko od številnih drugih nacionalnih arheologij, katerih družbe so v novejšem času šle skozi velike transformacije⁴. Če že ob tako pomembnih družbenih dogodkih slovenska arheologija ni proizvedla relevantne

⁴Dober primer reakcije na podobne spremembe in premislek o arheologiji v novih okoliščinah lahko vidimo v Nemčiji (Härke H. (ed.), *Archaeology, Ideology and Society*. Peter Lang 2002).

diskusije, je še manj presentljivo, da ni bilo nobenih posebnih odzivov in premislekov o konceptualnih spremembah v mednarodni arheologiji v devetdesetih letih. Odgovor, zakaj takšna odsotnost refleksije v slovenski arheologiji, ne more biti enostaven in enoznačen in ga tudi ni mogoče obdelati v enem krajšem tekstu. Na tem mestu bomo predvsem pokazali na nekatere glavne pogoje, ki ovirajo večjo intenzivnost refleksije: modernistična drža slovenske arheologije in učinek majhnih števil.

Modernizem slovenske arheologije

Arheologija je proizvod *condition modérne* v najbolj pristnem smislu. Z razsvetljenstvom sta se oblikovala dva temeljna pogoja, ki sta omogočila osamosvojitve znanosti: zanikanje dominacije katerekoli metafizične misli oziroma resnice nad znanstveno misljo, s čimer si je znanstvena misel izborila svojo avtonomijo in pravico do *Selbstbesetzlichkeit* (samozakonodajnosti) ter zanikanje katere koli oblike od Boga dane oblasti kot legitimne oblike družbene vlade. V tem kontekstu se je pričel tudi proces, ki je nekoliko kasneje arheologijo uvrstil med *Grosswissenschaften* oziroma jo uveljavil kot pooblaščenega specifično družbeno storitev, ki skrbi za pomemben del kulturne dediščine (slednja je tudi konstrukt moderne in nacionalizma).

Proces ustvarjanja samozakonodajnosti znanosti ni bil premočrten in neboleč, saj poznamo številne epizode instrumentalizacije znanosti za najbolj skrajne in kriminalne politične cilje, toda tudi v najbolj črnih časih za znanost (in tudi za arheologijo) so se vedno našli kritiki, ki so pomagali odpraviti najhujše deviacije, s čimer je znanost še bolj utrjevala svojo podobo učinkovitega samoregulativnega mehanizma in tudi svoje mesto med pooblaščenimi oblikami mišljenja. Razsvetljenstvo je postavilo na sam vrh subjektivnih kapacitet sposobnost racionalnega razmišljanja, ki, samo če je neobremenjeno s kakršno koli metafizično misljo, lahko prodre v skrivnosti sveta in vodi v napredek človeške družbe. S tem, da je racionalni misli bila podeljena univerzalnost, je bil ustvarjen še en pomemben pogoj za avtonomijo produkcije in reprodukcije pozitivnega znanja.

Vse do nastopa postmoderne se je možnost zadovoljiti vse bolj strogim merilom in standardom znanosti razumela kot izjemen uspeh mišljenja, organizacije in prakse. Vprašanje, ki se nam na tem mestu zastavlja, je, ali se s koncem moderne ne končuje tudi arheologija, oziroma, natančneje povedano, ali se ne končuje arheologija kot vrsta in produkcija znanja, ki je svoje mesto našla v družbenih pogojih moderne. Popolne avtonomije, tako

organizacijske kot konceptne, znanost ni nikoli uspela doseči in je tudi ne more, kot so pokazali številni sodobni teoretiki znanosti (Kuhn, Feyerabend, Lakatos) in hermenevtiki (Gadamer, Ricoeur), se pa je v zadnjih dveh stoletjih marsikaj od avtonomne države dodobra uveljavilo in utrdilo.

Postmoderna kritika pri tem ne napada ideje avtonomnosti znanosti kar počez, temveč predvsem nekatere slabosti, ki so se z njo prav tako uveljavile, še zlasti precejšnjo zaprtost in inertnost institucionalnih sistemov, ki so že zaradi same eksistence inštitucije prisiljeni velik del svoje energije vložiti v lastno reprodukcijo. Takšne paradigmatične skupine so v konkurenci z drugimi znanstvenimi in družbenimi projekti prisiljene med drugim razvijati tudi t. i. negativno hevrstiko, da lahko obdržijo pooblaščen položaj v produkciji znanja in nenazadnje tudi pooblaščen položaj v odnosu do laične javnosti. Negativna hevrstika nujno vodi v mistifikacijo jezika komuniciranja, izogibanje potencialnim čerem, na katere bi lahko nasedla paradigma, perpetuiranje zmagoslavnih izjav paradigme itn.

Dekonstrukcija moderne, ki jo lahko vidimo že z Nietzschejem in kasneje s Heideggerjem, je doživela svoj prvi vrhunec v šestdesetih in sedemdesetih letih z deli francoskih filozofov in teoretikov, zlasti Foucaultom in Lacanom. Foucault je zelo natančno pokazal pasti diskurza moderne in še zlasti objektivistične usmerjenosti znanosti. Red stvari, jezik, znanost, označevalni sistemi in številna organizacijska načela, ki jih je moderna zmagoslavno razglašala kot največje dosežke svojega mišljenja oziroma kot objektivne dosežke v službi človeštva, je učinkovito razgaljal kot ideološke mehanizme v službi in reprodukciji elit, ki so se polastile diskurza razuma in oblasti.

V arheologiji je nov veter zavel šele od srede osemdesetih let dalje, ko se je pričela uveljavljati postmoderna perspektiva,⁵ ki je skušala razstaviti dotedanjo arheologijo na vseh ravneh. Namesto znanstvene pojasnitve (*Erklärung*) se je zahtevalo hermenevtično razumevanje (*Verstehung*), namesto velikih metapripovedi in enotne oziroma univerzalne arheologije človeštva mavrico različnih arheologij (feministična arheologija, domorodna arheologija, arheologija robnih družbenih skupin...), namesto ekskluzivnega znanstvenega diskurza inkluzivno arheologijo, ki bi odpravila ločevanje med subjektom in objektom, namesto etške arheologije emsko. Vse bolj se je postavljalo izkustveno dožemanje preteklosti pred njeno razumsko

⁵Izraza paradigma namenoma ne uporabljamo, ker bi med različnimi arheološkimi pristopi, kritičnimi do moderne arheologije, težko našli skupno paradigmatično jedro.

domišljanje. Materialno kulturo se je razumelo kot tekst, ki dopušča različna branja, ki postavlja interpretacijo pred rekonstrukcijo in interpretira v vlogo poustvarjalca. Postmoderni diskurz daje tudi prednost delujočemu (agentu) pred strukturo. In, nenazadnje, dekonstrukcija je nujno pomenila, da arheologija izstopi iz izolirane in pooblašene države akademije in se spoji z življenjem ter ga aktivno spreminja.

Modernistični diskurz je v tem videl zelo jasno grožnjo relativizma v znanosti in rahljanje meril. Odgovor na te obtožbe so zagovorniki postmoderne poiskali v spremenjenih pogojih "reda stvari". Red stvari, v katerih je nastala modernistična arheologija, danes ne obstaja več – to ni več isti jezik ali diskurz, to niso več isti družbeno-strukturni pogoji. Očitek relativiziranja so zavrnili s tem, da so pokazali, kako so pogoji znanstvene objektivnosti oz. epistemologije historično konstruirani.

Slovenska arheologija je v zgoraj predstavljenem smislu, podobno kot večina nacionalnih arheoloških šol po svetu, še vedno trdno zasidrana v modernistični predstavi znanosti. Vendar je za razliko od večine drugih šol potrebno reči, da je arheologija v Sloveniji (kot disciplina v nacionalnem okviru) dosegla ta status relativno pozno. Da je slovenska arheologija sploh dosegla status korektna vede z vso nujno infrastrukturo in konceptno podlago, je vsekakor najbolj zaslužna skupina posameznikov, ki so arheologijo na Slovenskem dejansko postavili na novo po drugi svetovni vojni. Navkljub določenim regionalnim tradicijam v "avstrijskem" obdobju in nekoliko večji dinamiki arheološkega razvoja v tridesetih letih dvajsetega stoletja, je bilo to premalo za trdno osnovo, iz katere bi se lahko razvijala arheološka disciplina v novih okoliščinah. Prav nerazvitost domače arheološke infrastrukture, še zlasti v času med obema vojnoma, je dejansko predstavljala zelo resno grožnjo arheologiji, da bo postala družbeno nerelevantna in skrajno marginalizirana.

V prvih desetletjih obstoja se je arheologija oblikovala in organizirala po modelih, ki so jih narekovali centri izven Slovenije, in po razpadu Avstro-Ogrske je arheologija na Slovenskem ostala odrezana od teh centrov, brez prave organizacije in tudi družbenega statusa. Pravzaprav je bila taka situacija zelo paradoksalna; arheologija kot veda z dokazanim potencialom za nacionalne študije in nacionalno ideologijo je v obdobju prve večje emancipacije slovenskega naroda dejansko nazadovala v organizacijskem in konceptnem smislu. Šele v naslednjem koraku emancipiranja slovenske nacije po drugi svetovni vojni se je pričel vzpon arheologije na položaj, ki ga danes zaseda.

Že hiter pregled arheoloških revij v času med poznimi štiridesetimi in zgodnjimi šestdesetimi leti nam pokaže precejšnje število prispevkov o dometu arheologije, njenih spoznavnih možnostih, metodah in konceptih. Dejansko je šlo za proces vzpostavljanja sodobnih znanstvenih standardov raziskovanja, analize, interpretacije in kritike, ki je relativno hitro in uspešno uveljavil slovensko arheologijo tudi v mednarodnih merilih.

Vidimo torej, da si je šele v zadnjih petdesetih letih arheologija zagotovila družbeni status prave znanosti in da so za to bili potrebni izjemni naporji dveh do treh generacij arheologij, ki so delovali na različnih ravneh v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni. V tem procesu se je skušalo (bolj infrastrukturno kot konceptno) izrabiti vse možnosti, ki jih je ponujala obstoječa tradicija, toda največkrat je bilo potrebno postaviti cele sisteme na novo.

Prav ta izjemno uspešno izvedeni projekt obnove vede in njene dokončne utemeljitve kot *Grosswissenschaft* je treba vzeti v obzir, ko premišljamo moderni in postmoderni diskurz pri nas. Projekt arheologije je bil izpeljan uspešno samo zato, ker se je strogo držal pravil moderne znanosti. Vsaka druga pravila tega skoraj zagotovo ne bi omogočila, oziroma bi vsako odstopanje od pravil moderne znanosti pomenilo resno grožnjo za celoten projekt. V tem smislu moramo razumeti zavračanje avtohtonističnih teorij že na samem začetku arheologije pri nas (npr. Dežmanova diskusija z avtohtonisti, pa tudi veliko poznejši Ložarjevi odgovori na teorije o skandinavskem ali venetskem izvoru Slovencev bolj sodijo v ta kontekst kot pa v kontekst novejših protivenetske diskusije). Uspešno držati se strogih modernističnih pravil znanosti oz. v skladu z njimi razvijati arheologijo je vsekakor eden najpomembnejših razlogov, zakaj je danes slovenska arheologija precej gluha za postmoderne kritike, ki skušajo dekonstruirati to, kar je recimo pri nas z velikim trudom nastalo šele v dobrega pol stoletja.

Drugi razlog, zakaj v zgodovini slovenske arheologije nalletimo le občasno na epizode refleksije, bi lahko pripisali dejstvu, da je bila vse do druge svetovne vojne arheologija na Slovenskem periferija centrom znanja, kjer so se v glavnem aplicirali in praktično izvajali teoretski in metodološki dosežki, razviti v arheoloških centrih znanja predvsem v Avstriji, Nemčiji in Italiji. Zelo dober pokazatelj takega periferno-kolonialnega statusa je dejstvo, da je bila šele 1941 objavljena prva razprava, ki skuša reflektirati razvoj arheološke vede na Slovenskem (Ložar 1941). In šele popoln kadrovski kolaps arheološke vede po 1945 in njena nujna konceptna in infrastrukturna prenova

v okviru nove države in družbenega sistema je vzpodbudila resne epistemološke, metodološke in organizacijske razprave. Pravzaprav je šele takrat slovenska arheologija bila prisiljena oblikovati popolno strukturo s centri in drugimi inštitucijami na nižjih ravneh. Do podobne diskusije pa ni prišlo nekaj desetletij pozneje ob podobnih družbenih spremembah, čeprav so te v marsičem spremenile pogoje delovanja arheologije; nenazadnje se je spremenil način financiranja raziskav, muzejev in zavodov za kulturno dediščino, ustvaril se je trg arheoloških storitev, zelo se je povečal delež financiranja raziskav iz tujine, obenem pa se je na "arheološkem" trgu pojavilo izjemno povpraševanje po arheoloških storitvah (arheologija na avtocestah), kar je spremljala izjemna količina denarja, namenjenega tem storitvam.

Zelo malo ali skoraj nič ni bilo rečenega o ideoloških vidikih spremembe družbene situacije v začetku devetdesetih let. Za razliko od zgodovinopisja, kjer smo lahko spremljali (sicer kratko in nedorečeno) diskusijo o ideoloških razsežnostih te vede v 20. stoletju, (diskusija med B. Grafenaurjem in V. Simonitijem; diskusija ob razstavi "Temna stran meseca" v Muzeju novejšje zgodovine), pa v arheologiji ne moremo najti ničesar podobnega. Resda je bila slovenska arheologija v marsičem veliko manj ideološko obremenjena s socialistično ideologijo in da marksistične ideologije v njej nikoli ni bilo (če odmislimo občasne protokolarne fraze na kongresih arheologov v petdesetih in šestdesetih letih), kar pa ne pomeni, da je bila slovenska arheologija brez kakršne koli ideologije.

Brez večjih težav bi v njej lahko našli elemente nacionalne ideologije, ki so bili še zlasti povezani s politično emancipacijo slovenskega naroda (npr. velik poudarek slovenskim študijam na severni in zahodni meji Slovenije); elemente, ki kažejo na vibriranje nacionalnega statusa Slovencev in konstantno pogajanje o tem statusu znotraj povojne Jugoslavije (npr. iskanje kulturne specifičnosti in partikularnosti slovenskega prostora v različnih arheoloških obdobjih), kot tudi na ideološke elemente, povezane z organizacijo in infrastrukturo vede, ki so v Jugoslaviji arheologijo (kot tudi vso znanost) finančno in organizacijsko vezali skoraj izključno na posamezne republike in zelo malo na zvezna sredstva.

Očitno je prav ta več desetletij grajeni "republiški" status omogočil tekočo pretvorbo v nacionalno-državni status, ne da bi se pri tem prišlo do razprave, ali so mogoče nastopile z osamosvojitvijo možnosti dodatnih sprememb ali izboljšav, še manj pa je bilo razprave o tem, da se je z osamosvojitvijo prejšnji "republiški" monopol arheoloških inštitucij pretvoril v "državnega", kar je navsezadnje moralo (vsaj začasno) povečati občutek samozadostnosti.

Drugi proces, ki bi zaslužil razmislek, je vsekakor izrazita tehnološka prenova, čemur smo lahko priča od konca osemdesetih let dalje. Uporaba računalnikov in druge digitalne tehnologije pri zajemanju podatkov, njihovi obdelavi in prezentaciji ni pomenila samo tehnološko prenovno, temveč je krepko posegla tudi v konceptne spremembe. Uvedba novih tehnologij, kot so geofizikalne prospekcije, geografski informacijski sistemi, digitalna obdelava grafičnih podatkov, baze arheoloških podatkov itn., je imela izreden vpliv tako v praksi terenske raziskovalne in preventivne arheologije kot tudi v uvajanju novih arheoloških področij, kot sta npr. arheologija krajine in različne tehnike daljinskega zaznavanja. Lahko bi rekli, da je prav uvajanje novih tehnik spreminjalo metodologijo in posledično tudi konceptne vsebine, ne pa da so teoretska vprašanja ustvarjala potrebo po novih orodjih.

Toda, da v slovenski arheologiji tovrstnih diskusij o moderni in postmoderni ni bilo, še ne pomeni, da se slovenska arheologija ne sooča s konkretnimi problemi, o katerih govori ta diskusija. Najbolj očitni problem v zadnjih dveh desetletjih je vsekakor pojav različnih avtohtonističnih teorij, ki vse po vrsti očitajo akademski arheologiji režimsko servilnost in podrejenost vladajočim nacionalnim, imperialnim ali socialnim ideologijam (socializmu, jugoslovanskemu unitarizmu, ideologiji bratstva in enotnosti, tradicionalnemu nemškemu imperializmu itn.). Občasno koketiranje države s simboli avtohtonističnih teorij (vaška situla kot darilo Generalnemu sekretarju ZN ob sprejetju Slovenije v to organizacijo, motivi z vaške situle na novih osebnih izkaznicah in potnih listih, venetski konj v Slovenj Gradcu itn.) so še dodatno zmanjševali relevantnost razlage, ki jo je podpirala profesionalna oziroma akademska arheologija. Slednja je sicer dokaj sprotno razgaljala (in to še vedno počne) glavne slabosti in protislovja avtohtonističnih teorij (npr. parazitiranje na znanstveni formi, uporaba že zdavnaj preseženih metod in tehnik, nepoznavanje narave in dometa določenih arheoloških postopkov (npr. iskanje etničnega izvora oz. konteksta materialni kulturi itn.), toda v javnosti ni in ni bilo pravega učinka.

Naš namen ni, da bi aktivno posegali v to diskusijo, temveč želimo z njenim primerom opozoriti na drugo dejstvo. Ne moremo se ubraniti občutka, da je akademska arheologija, navkljub vsem prizadevanjem številnih strokovnjakov (npr. Svoltjšak, Pleterski, Guštin, Slapšak, Turk, Novaković), ustvarila videz, da avtohtonistične te-

orije niso njen problem oz. problem družbe in njene samopodobe, temveč problem njihovih avtorjev in zagovornikov. Drža akademske arheologije je ves čas obrambna ali pa se je skušalo zmanjševati razsežnosti tega problema. Mogoče se zdi v tem kontekstu simpatična ali pa tudi rahlo cinična pripomba Dubravka Škiljana, urednika hrvaškega strokovnega odgovora na tezo o Troji na Neretvi (Škiljan, *Troja i kako je steći*), da namreč tudi strokovnjaki za angleško književnost ne organizirajo vsakič znanstvenega posveta, ko nekdo "ugotovi", da William Shakespeare ni bil avtor svojih del, temveč jih je napisal mali Hotentot, ki ga je Shakespeare skrival v žepu svojega plašča, toda družbene in politične razsežnosti Troje na Neretvi so vsekako bile manjše.

Učinek majhnih števil

Splošna značilnost slovenske arheologije je njena majhnost, zaradi česar je ves čas na delu učinek majhnih števil. Že od samih začetkov arheologije pri nas so bili odločilni obrati, ki so jih povzročili posamezniki oziroma njihovi interesi, izobrazba in navsezadnje tudi njihove življenjske usode. Na ta način lahko razumemo konceptne obrate, ki so se pojavljali z vsakokratno menjavo arheologov v Deželnem oziroma Narodnem muzeju vse do konca druge svetovne vojne oziroma precejšnjo neaktivnost na raziskovalnem in organizacijskem področju arheologov na Univerzi vse do druge polovice 30-ih let.

Po drugi svetovni vojni se je situacija pričela korenito spreminjati, toda potrebnih je bilo več kot dvajset let, da se je tako močan učinek majhnih števil ublažil. To spremenjeno stanje najbolje ilustrira situacija, ki je nastala po smrti J. Korošca in J. Klemenca, ko je arheologija sredi šestdesetih let ponovno ostala brez svojih vodilnih strokovnjakov, toda tokrat obstoj arheologije ni bil več vprašljiv pa tudi nevarnosti, da bi prišlo do ponovne marginalizacije te vede, ni bilo. S takojšnjim posredovanjem strokovnjakov iz drugih institucij oziroma strokovnjakov, izšolanih na Univerzi v Ljubljani, se je ta vrzel učinkovito zapolnila in arheologija se je ubranila morebitnega padca v kvaliteti in standardih svojega dela.

V osemdeseta leta je tako slovenska arheologija prišla že dodobra oblikovana in utemeljena na trdnih osnovah, ki so omogočile razvitejšo kadrovsko infrastrukturo, večjo pahljačo različnih strokovnjakov in kompleksnejšo delitev dela po različnih oseh, toda učinek majhnih števil je še vedno ostal prisoten. Ta se sedaj kaže v nekoliko drugačni obliki. Če so še pred tridesetimi leti določeni posamezniki morali obvladovati zelo široko področje znanj in praks in zato tudi imeli vodilno vlogo v arheologiji, je sedaj situ-

acija dokaj podobna, če pogledamo po posameznih specialnih področjih. Specializacija je resda poglobila horizonto arheologije, obenem pa je ustvarila situacijo, ko na posameznih področjih deluje le peščica strokovnjakov, v skrajnih primerih (npr. v geofizikalnih prospekcijskih) pa samo eden. Izhod iz take situacije, spontan ali načrten, je bil intenziviranje komunikacije na mednarodni ravni, s čimer se je zagotavljal nujen korekten standard postopkov na teh področjih. Dobra ilustracija te oblike zmanjševanja učinka majhnih števil je dejstvo, da je večina raziskovalnih dosežkov na Oddelku za arheologijo v zadnjem desetletju tesno povezana, če že ne kar odvisna od sredstev iz tujine, saj lastna sredstva enostavno ne dopuščajo razvojno-raziskovalne dejavnosti v ustrezni meri.

Mogoče najbolj izrazit primer učinkovanja majhnih števil v praksi je viden pri zaščitnih izkopavanjih na trisah avtocest. Teh projektov enostavno ne bi mogli izvesti v pogodbenih rokih brez relativno velike pomoči kolegov in študentov iz drugih držav (Hrvaške, Slovaške, Avstrije...). Če je slovenska arheologija relativno hitro uspela osvojiti organizacijo in vodenje tako velikih izkopavalnih projektov, pa so se največje težave pokazale pri osebju na srednji ravni projektov (t. i. tehniki), kjer so to vrzel zapolnili domači študentje in kolegi iz tujine; seveda ne brez posledic. Še zlasti pri domačih študentih se to kaže v daljši odsotnosti iz pedagoškega procesa in posledično v daljšem študiju.

Nenazadnje, učinek majhnih števil je tudi vzrok za pomanjkanje refleksije v slovenski arheologiji. Precej šibko pozno tradicijo na tem področju so občasno dopolnjevali teksti ob določenih priložnostih, kot so bile jubilejne obletnice ustanov, še najbolj pa se je premišljanju o arheologiji, njenih teorijah in metodah ter praksi posvečala revija *Arheo*. Ta se je že od samega začetka vzpostavila kot medij, ki postavlja refleksijo arheologije na prvo mesto, kar skuša ohranjati še vse do danes kljub težavnemu finančnemu statusu. Na drugem mestu bi omenili predmet *Arheološka teorija in zgodovina* (nekdaj *Konceptni razvoj arheologije*), ki skuša načrtno seznanjati študente z razvojem arheologije kot miselnega prizadevanja razumeti preteklost in jih vzpodbujati k reflektiranju tega razvoja in prakse, s katero se soočajo. Poleg tega pa v knjižnici Oddelka za arheologijo obstaja relativno bogata izbira knjig in revij s tega področja. Torej, formalno gledano, obstajajo dokaj ustrezni pogoji tudi za razvoj refleksije arheologije⁶. Toda tudi tu ne moremo ubežati učinku majhnih

⁶Upoštevati moramo še občasne prevode (npr. C.-A. Moberg, Uvod v arheologijo, 1990; L. Klejn, Arheološki viri, 1987; L. Klejn, Arheološka

številki, ki se najbolj vidi v številu domačih avtorjev v Arheu oziroma v precej šibkem raziskovanju na področju teorije, epistemologije, zgodovine ali družbenih razsežnosti arheologije. Dosedaj je bila prijavljena le ena diplomska naloga s tega področja in ena doktorska disertacija.⁷

Eseji iz *Archaeological Dialogues* govorijo o stvareh, ki niso tuje našim izkušnjam. Slovenska arheologija je tudi zgodba o kolonializmu in marginalizaciji, zgodba o spremenjenih pogledih na svet in družbo in soočenje s konkurenčnimi "resnicami". Slovenska arheologija je resda lahko precej bolj prožna v primerjavi z večjimi sistemi, toda še vedno je njena majhnost eden od odločilnih in dolgoročnih strukturnih pogojev, ki ne omogoča stalnega zagotavljanja enakega obsega in količine dela kot večji sistemi. In prav zato je nujno, da ves čas intenzivno premišlja o sebi, svojih delih, družbenemu vplivu in praksi.

---

tipologija, 1988; J. C. Gardin, Teoretska arheologija, 1987; K. Hays-Gilpin in D. S. Whitley, Arheologija spolov, 2000) in tudi publikacije domačih avtorjev (npr. Arheo-tekti zgodovine v ČKZ 2000; I. Saksida, Arheologi naši davni predniki, 1991).

⁷K temu bi lahko dodali še eno doktorsko nalogo, prijavljeno na Institutum studiorum humanitatis.
